

Peer Reviewed Annual
National Research Journal in Marathi

ISSN 2454-7409
Vol. I Issue I Jan. 2016

वर्ष पहिले अंक पहिला जानेवारी २०१६

मराठी प्राध्यापक संशोधन पत्रिका

मराठी भाषा, संस्कृती व अस्मिता जोपासणारे
मराठी विषयाचे प्राध्यापक, संशोधक आणि अभ्यासक यांच्या
संशोधनकार्याला चालना देणारे वार्षिक

डॉ. भाऊ मांडवकर संशोधन केंद्र
आणि संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ मराठी प्राध्यापक परिषद
यांचा संयुक्त उपक्रम

ISSN 2454-7409

डॉ. भाऊ मांडवकर संशोधन केंद्र आणि
संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ मराठी प्राध्यापक परिषद
यांचा संयुक्त उपक्रम

मराठी प्राध्यापक संशोधन पत्रिका

Peer Reviewed Annual National Research Journal

वर्ष पहिले, अंक पहिला, जानेवारी २०१६

मुख्य संपादक

डॉ. पवन मांडवकर

संस्थापक अध्यक्ष, डॉ. भाऊ मांडवकर संशोधन केंद्र
अध्यक्ष, सं.गा.बा. अमरावती विद्यापीठ मराठी प्राध्यापक परिषद
प्राचार्य, इंदिरा महाविद्यालय, कळंब

प्रकाशक

प्रा.डॉ.सौ. वीरा मांडवकर

संचालक, डॉ. भाऊ मांडवकर संशोधन केंद्र
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ ४४५४०१

मुद्रक

सेवा प्रकाशन

विजय कॉलनी, रुक्मिणी नगर, अमरावती ४४४६०६

मुखपृष्ठ

डॉ. पवन मांडवकर

Communication

Dr. Bhau Mandavkar Research Centre

Indira Mahavidyalaya, kalamb, Dist. Yavatmal, Maharashtra 445 401

e mail – marathipradyapak@gmail.com

Alternate mail id – imvkalamb@yahoo.co.in

Tele. 07201-226170, 226147, 226129 Mob. 9422867658. 9403014885

Website: www.indiramahavidyalaya.com

जानेवारी, २०१६

अनुक्रमणिका

१	संपादकीय	डॉ. पवन मांडवकर	३
२	प्राचीन भारतीय स्त्री-जीवन : ठळक वैशिष्ट्ये	प्रा.डॉ. अपर्णा पाटील	५
३	स्त्रीवादाचा मराठी साहित्यावर प्रभाव	डॉ. स्वाती दामोदरे	९
४	'साधना' साप्ताहिकाचे प्रबोधन कार्य	प्रा.डॉ. प्रमोद देवके	१४
५	मिरासदासंच्या ग्रामीण विनोदी कथा : एक आकलन	डॉ. आर.एम. केदार	१७
६	मराठवाड्यातील लेखिकांच्या साहित्यातील 'स्त्री'विषयक जाणिवा	अमोल शिवाजीराव खोसे	२०
७	वारकरी संप्रदायाचा भक्तियोग	प्रा.डॉ. राम रौनेकर	२२
८	मराठीच्या अभ्यासक्रमाचे आदर्श स्वरूप	डॉ. प्रशांत शेळके	२५
९	मराठीतील स्त्रियांच्या कथालेखनाचे स्वरूप	प्रा.सौ. लीना शेंडे	२८
१०	राजन गवस यांची 'तणकट' कादंबरी आणि राजकारण	प्रा. दिपक बावस्कर	३१
११	महात्मा फुले यांच्या सार्वजनिक सत्यधर्मातील धार्मिक सहिष्णुता	प्रा.डॉ. संतोष विष्णू चतुर	३४
१२	बौद्ध संस्कृती	प्रा. रवींद्र खंडेराव	३८
१३	नक्षलवाद आणि आदिवासी साहित्यिकांची भूमिका	प्रा.मृदुला रायपुरे-जांगडेकर	४१
१४	आंबेडकरी कविता अभिव्यक्ती आणि स्वरूप	प्रा. डॉ. रमेश खंडारे	४४
१५	स्वातंत्र्योत्तर साठपूर्व वैदर्भीय कादंबरीतील रंजनवाद	डॉ. पवन मांडवकर	४८
१६	ग्रामीण साहित्याचे मराठी वाङ्मयातील योगदान : एक साधक बाधक चर्चा	प्रा.डॉ. युवराज मानकर	५२
१७	भारतीय संस्कृती आणि पौर्णिमांचे महत्त्व	डॉ. माधुरी भटकर	५७
१८	भारतीय स्त्रीवादाचा देदीप्यमान तारा : ताराबाई शिंदे	प्रा. डॉ. विशाखा वंजारी	५९
१९	ग्रामीण साहित्यातील निसर्ग जाणिवा	डॉ. कल्पना त्र्यं. मेहरे	६३
२०	तुकारामांचा ईश्वर व अंधश्रद्धाविषयक विचार	डॉ. नवनाथ दणाने	६५
२१	स्त्री-मुक्ती चळवळीतील मैलाचा दगड मुलगी झाली हो.... (मुक्तीनाट्य)	प्रा.डॉ. भूमिका वानखडे	६९
२२	वैदर्भीय ग्रामीण स्त्री कथाकारांच्या कथेतील स्त्रीचित्रण	प्रा. नेमीचंद एफ. चव्हाण	७२
२३	स्वातंत्र्योत्तर काळातील ग्रामीण साहित्याचे बदलते स्वरूप	प्रा.लिंगायत विशाल प्रकाश	७७
२४	ग्रामीण साहित्याचे चार विशेष	प्रा. अतुलकुमार सारडे	८१
२५	ग्रामीण साहित्याचे मराठी वाङ्मयात योगदान	डॉ. रमाकांत इट्टेवाड	८४
२६	१९८० नंतरच्या मराठी ग्रामीण कादंबरीचे स्वरूप	प्रा. डॉ. सविता पवार	८७
२७	ग्रामीण साहित्यातील अनुभवविश्व	डॉ. सुवर्णा रा. गाडगे	९१
२८	समाज परिवर्तन आणि ग्रामीण साहित्य	प्रा. रा.तु. आदे	९५
२९	मराठीतील नवा साहित्य प्रवाह: आदिवासी साहित्य	अनिता अर्जुन कांबळे	९९
३०	वैदर्भीय मराठी गझलेतील सामाजिक जाणीव	प्रा. संजय एस. पोहरे	१०२
३१	लोकसाहित्य : व्याख्या, महत्त्व आणि प्रयोजन	प्रा.डॉ. वीरा मांडवकर	१०६
३२	ग्रामीण साहित्य आणि शेतकऱ्यांचे जीवनवास्तव	प्रा. डॉ. गजानन हेरोळे	११०
३३	वन्हाडी कादंबरीतील ग्रामीणवास्तव आणि शेती जीवन	डॉ. राजेश मिरगे	११३
३४	मराठी ग्रामीण साहित्याच्या प्रेरणा आणि ग्रामीण कादंबरी	डॉ. माधव जाधव	११६
३५	संत एकनाथांची समयसूचकता	प्रा. डॉ. विठ्ठल जंबाले	१२२
३६	ग्रामीण कादंबरीतील निसर्गदर्शन	डॉ. पंढरी डोईफोडे	१२५
३७	रा.रं. बोरडे यांच्या कथेतील बदलते स्त्रीजीवन	प्रा. वाघमारे बी.एस.	१२८

संत एकनाथांची समयसूचकता

प्रा. डॉ. विठ्ठल जंबाले

मराठी विभागप्रमुख,

देगलूर महाविद्यालय, देगलूर, जि. नांदेड ४३१७१७

ई मेल jvithal@gmail.com भ्रमणध्वनी-९४२२८७९६०९

प्रस्तावना

मराठी संत परंपरेतील आगळे कर्तृत्व सिद्ध करणारे तथा परधर्मीय सत्तेचा हैदोसधुल्ला मातलेला असताना भेदरलेल्या स्वधर्मीय जनतेला अध्यात्मिक बोधासाठी प्रचलित विविध संकेतांचा आधार घेऊन विस्कटलेली धर्माची घडी सुव्यवस्थित बसविण्यासाठी तथा प्रादेशिक, धार्मिक, सामाजिक अस्मिता जागविण्यासाठी वाङ्मयीन क्षेत्रात मोलाचे योगदान देणारे वाङ्मयीन संशोधन व ऐतिहासिक स्मारकाचा जीर्णोद्धार करणारे, संशोधक, पुरतत्त्ववेत्ते, लोकशिक्षक, लोकरंजनकार, संत व तत्त्वज्ञ अशा बहुविध क्षेत्रात अष्टपैलू कामगिरी करणारे संत प्रभावळीतील एकच नाथ आहेत, ते म्हणजे एकनाथ सूर्याजी गोसावी! तत्कालीन परिस्थितीला कवेत घेऊन लोकोद्धाराला पूरक उरले असे साहित्य लेखन करणारे, अद्वितीय व्यक्तिमत्त्व लाभलेले संत आहेत. त्यांचे महत्त्वाचे कारण म्हणजे त्यांच्या जीवनातील संपूर्ण कार्यामध्ये साधलेली समयसूचकता! हेच मला वाटते.

संत एकनाथकालीन परिस्थिती

एकनाथांच्या जीवनातील समयसूचकतेचा मागोवा घेत असताना तत्कालीन परिस्थितीचा मागोवा घेणे उचित होईल. याकरिता आपणास तत्कालीन ऐतिहासिक, सामाजिक, धार्मिक, राजकीय, सांस्कृतिक या परिस्थितीशी संबंधित ठळक माहिती खालीलप्रमाणे नोंदविता येते.

इ. स. १३०९ मध्ये रामदेवराव यादवांची सत्ता संपुष्टात आली आणि अब्दुल खिलजी घराण्याच्या बहामणी सत्तेची पालेमुळे संपूर्ण महाराष्ट्रामध्ये पसरायला सुरुवात केली. इ.स. १३०९ ते एकनाथांच्या तहहयात काळापर्यंत (जन्म १५३२ ते मृत्यू १५९९) साधारणतः २५० वर्षात भौतिक व सांस्कृतिक संचितामध्ये प्रचंड परिवर्तन घडले. मुसलमान सत्तेच्या जुलूम अत्याचाराने महाराष्ट्रीयन समाज भरडून निघाला. सामान्य माणसांच्या जगण्यावर अनेक प्रकारची गडांतरे आली. दूरगामी परिणाम झाले. मुस्लिम राज्यकर्त्यांनी तेथील हिंदू धर्मीयांची जबरदस्तीने धर्मांतरे केली. हिंदू धर्मीयांची श्रद्धास्थाने उद्ध्वस्त केली. मंदिरे पाडून मस्जिदींची उभारणी झाली; मठाची जागा मंदिराने घेतली. तीर्थक्षेत्राच्या ठिकाणी दर्गे उभे करण्यात आली. हिंदूंचे सांस्कृतिक संचित नष्ट करण्याचे प्रयत्न झाल्यामुळे हिंदूंचे कित्येक धर्मग्रंथ नष्ट करण्यात आले. धर्मगुरू, धर्मसुधारकांचे खून झाले. दहशतीने कित्येक माणसे देश सोडून गेली. सामान्य लोक दशोधडीस लागले. जत्रा, यात्रा, उत्सव साजरे करण्यावर अंमलदारांकडून निर्बंध लादण्यात आले. त्यामुळे भरकटलेल्या समाजाला संघटित करणे, त्यांचा स्वधर्म अभिमान जागा करणे, सामूहिक अस्मिता जागी करण्यासाठी धर्मप्रसारक तथा समाजसुधारकांना प्रतिकात्मक हातोटीने समाज जागृती घडविणे ही काळाची गरज होती. याच पार्श्वभूमीवर एकनाथांचा उदय झाला व त्यांचे वाङ्मयीन तथा इतर सर्वच क्षेत्रातील योगदान साकारले. तत्कालीन स्थल, काल, परिस्थितीच्या गरजेतून समयसूचकतेने आपले कर्तृत्व सिद्ध केले.

तत्कालीन परिस्थितीच्या गरजेतून नाथांनी लोकशिक्षणासाठी विपुल प्रमाणात साहित्य निर्मिती केली. त्या विविधतेने नटलेल्या लिखित साहित्यातून उभे केलेल्या निरनिराळ्या भूमिकांमधून समाजाला जागृत करण्यासाठी तत्कालीन परिस्थितीचे सूक्ष्म निरीक्षण. अवलोकनातून प्रचलित सांस्कृतिक बाबींची व निसर्गातील पशू, पक्षी, पणी इ. प्रतिमा, प्रतिकांचा आधार घेऊन लोकरंजन व धर्मप्रबोधनाचे कार्य केले. त्याकरिता समाजातील पासाक, श्रद्धास्थाने प्रपंचातील वास्तव, व्यावहारिक वास्तव तथा धर्मग्रंथातील पौराणिक संदर्भ इत्यादी प्रतिमा. रंगा सुंदर रूपके साधून अखंडितपणे साहित्य सर्जनाचे कार्य तहहयात पूर्ण केले. त्यामधून समाजाला कलेला सामान्यजनांना जगण्याचे भान देणारा ठरला. म्हणूनच नाथांना समकालीन व उत्तरकालीन समाजातील जगणांच्या व्यक्तिगत, सामाजिक आणि धार्मिक पातळीवरील जगण्याची मुश्किल्ली सापडली. नाथांच्या मार्गक झालेल्या समाजाच्या संघटितपणातून नाथांच्यानंतरच्या काळात शिवशाही, पेशवाई या स्वधर्मीय स, विकास, भरभराट झाली, असे म्हणता येते.

संत एकनाथांची समयसूचकतेतून साहित्यनिर्मिती

१. देवगिरी किल्ल्याचे सुभेदार जनार्धन स्वामींकडे शिक्षण आणि गुरुपदेश, मातापित्याचे छत्र नसल्यामुळे आजोबा चक्रपाणी यांच्या पालन पोषणामध्ये अनाथ बालक एकनाथ शिक्षणासाठी जनार्धन स्वामींकडे जातात. हीच घटना त्यांच्या जीवनाला कलाटणी देणारी ठरली. गुरू जनार्धन स्वामींच्या साहचर्यातून आणि संस्कारातून नाथांचे व्यक्तिमत्त्व प्रगल्भ बनले. त्यामुळे त्यांच्या अंतरिक उर्मेना वाट मोकळी करून देण्याची प्रेरणा प्राप्त झाली.

२. समाज अवलोकनार्थ तीर्थयात्रा : परधर्मीय मुस्लिम अंमलामध्ये आत्मभान हरपलेल्या महाराष्ट्रीय समाजाला जागृत करण्यासाठी समाज निरीक्षण करण्याचा प्रयत्न नाथांनी गुरुप्रेरणेने केला. त्यामुळे समाजातील बहुविधतेचा अनुभव घेऊन लोकशिक्षणासाठी साहित्य सर्जनातून विविध प्रायोगिक रचना साकारणे शक्य झाले. समाजाची लोकरंजनाची गरज लक्षात घेऊन साहित्याला लोकरंजनातून लोकशिक्षण, असे दुधारी अस्त्र बनविता आले. विविध रचना प्रकारातून भरकटलेल्या समाजाला धर्म जागविण्याचा व समाज संघटनांचा संदेश देता आला. त्यामुळे महाराष्ट्रीय समाजाला स्वधर्मीय हिंदवी स्वराज्य शिवशाहीच्या उदयास पोषक वातावरण तयार झाले.

३. तीर्थयात्रा करत असताना चतुःश्लोकी भागवताचे लेखन : तीर्थयात्रेच्या निमित्ताने पर्यटन होत असताना नाथांनी गुरू सहवासातून अनुभवलेल्या अनेक घटकांबद्दल चिंतन केले. धर्मग्रंथांच्या वाचन व पारायणातून प्रगल्भ बनलेल्या नाथांच्या व्यक्तिमत्त्वातून मूळ संस्कृतमधील भागवत ग्रंथाच्या दशम स्कंधातील ३२,३५ अशा चार श्लोकांचे टीकाभाष्य स्वतंत्रपणे लिहिले. या लेखनातून नाथांची पहिली साहित्यनिर्मिती अवतीर्ण झाली. या ग्रंथरचनेच्या माध्यमातून मराठीतील अष्टपैलू लेखक, प्रयोगशील, कवी आणि कलावंत मराठी साहित्यांच्या दालनामध्ये दाखल झाला.

४. ज्ञानेशांच्या समाधीचा जीर्णोद्धार : ज्ञानेशांच्या समाधीला नाथांच्या अगोदर साधारणतः २५० वर्षांपेक्षा अधिक काळ लोटला होता. या काळात मुस्लिम राजसत्तेचा हैदोसधुल्ला महाराष्ट्रभर मातलेला होता. वारकऱ्यांची अस्मिता श्रद्धास्थान असलेल्या आळंदीमध्ये समाधीस्थळी व परिसरात खूप पडझड झालेली होती. परधर्मीय राजकर्त्यांच्या दहशतीने वारकरी पंथातील माणसे डागडुजी करण्याच्या मनस्थितीत असूनसुद्धा भयग्रस्त होते. हे जवळून न्याहळल्यानंतर नाथांनी ज्ञानेशांच्या समाधीचा जीर्णोद्धार केला. या कार्यामुळे ते ऐतिहासिक वास्तू-स्थळांचा जीर्णोद्धारकर्ते पहिले संत ठरले.

५. भावार्थदीपिका ग्रंथाची शुद्धप्रत तयार करणे : मुस्लिम राज्यकर्त्यांच्या धर्मप्रसाराच्या अतिरेकी धोरणामुळे हिंदू धर्मग्रंथ नष्ट करण्याच्या प्रयत्नामुळे अनेक धर्मग्रंथ सांकेतिक लिपीमध्ये बंदिस्त झाले. राज्यकर्त्यांच्या दीर्घकालीन साहचर्यातून अरबी, फार्सी भाषेचा प्रभाव वाढला. मौखिकतेने जतन केलेल्या ग्रंथांमध्ये अनेक अपपाठ चुसले. भावार्थदीपिका या ग्रंथातही अपपाठ आढळू लागले. नाथांनी अभ्यासाअंती संशोधन करून प्रस्तुत ग्रंथाचे संपादन केले. शुद्धप्रत तयार केली. म्हणूनच आज उपलब्ध असलेल्या भावार्थदीपिका या ग्रंथाचे आद्य संशोधक व संपादक नाथांनाच संबोधणे उचित राहिले, असे मला वाटते.

६. दीर्घकाव्य ग्रंथरचना : भावार्थरामायण व एकनाथी भागवत या विपुल ओवीसंख्या असलेल्या दीर्घ स्वरूपाच्या ग्रंथाची निर्मिती नाथांनी केली. स्वराज्य स्वातंत्र्याविषयीची भावना लोकमनात जागविण्यासाठी व परधर्मीय सत्तेविरुद्ध असंतोष वाढविण्याकरिता आणि समाज संघटनांची प्रेरणा देणारी व तसेच मूलतः संस्कृत भाषेत अडकलेल्या वाङ्मयीन कलाकृतीआधारे रामायण व भागवत या पौराणिक रचना निवडून त्यांचे मराठी भाषेत विवेचन करण्याचा प्रयत्न नाथांनी केला. या ग्रंथाचे विवेचन करताना तत्कालीन परिस्थितीशी त्यांचा अन्वयार्थ जोडला. पौराणिकतेपेक्षा सामाजिक संदर्भाना वास्तव रूप देऊन वर्णन केले. म्हणूनच त्यांच्या लेखनातील भावार्थरामायणामध्ये कालविपर्यासाचे दोषसुद्धा आढळतात. तत्कालीन महाराष्ट्रात मराठी सारस्वतामध्ये मराठी भाषाभिमान वाढविणे व साहित्य भाषा म्हणून मराठी भाषेला मान्यता मिळवून देणे व मराठी लेखनाला चालना देणे, धर्माचे मकतेदार संस्कृत पंडितांचा विरोध न जुमानता एकनाथांनी भागवत या ग्रंथाचे मराठीमध्येच लेखन, या ग्रंथाच्या सिद्धतेनंतर काशी क्षेत्रात या ग्रंथाची संस्कृत पंडितांनी काढलेली मिरवणूक यातून एकनाथांच्या परिस्थितीसापेक्ष वर्तनाचे दर्शन घडते. समाजस्थिती सुधारणे, पौराणिक प्रतिमा-प्रतिकांच्या आधारे धार्मिक भावना वृद्धिंगत करणे, लोकभाषेतून परधर्मीय सत्तेबद्दल असंतोष निर्माण करणे आणि सधर्मीय सत्तेचे सुतोवाच करणे अशा उद्दिष्टाप्रती नाथांची ग्रंथसंपदा साकारली. तत्कालीन काल-परिस्थितीला अनुलक्षून नाथांचे हे कार्य अद्वितीयच आहे.

७. मनोरंजन आणि उद्बोधन घडविणारी रचना : पदे—स्फूटरचना सामान्यजनांची कथात्मक मनोरंजनाची व उद्बोधनाची गरज लक्षात घेऊन रूक्मिणीस्वयंवर हा ग्रंथ लिहिला. गजेंद्रमोक्ष, हस्तामलक यासारखे कौतूक—प्रवचनास उपयुक्त आख्याने, काही पदे, गौळणी अशा प्रकारची स्फूट पद्य निर्मितीही त्यांनी केली. त्यामधून पौराणिक कथावीजांच्या आधारे लौकिक भावार्थ जागविले शक्य झाले. पौराणिक संदर्भाधारे तत्कालीन मानवी वृत्तीप्रवृत्तीचे दर्शन घडविले व मनोरंजनातून लौकिक उपदेश देणे संत एकनाथांना साध्य झाले. गवळणी रचनांमधून श्रीकृष्ण—गोपिकांच्या बाळलेलांचे प्रसंग निवडून मानवी लौकिक भावभावनांची चाळवाचाळव कालसापेक्ष संदर्भ जागविले आहे. नाथांनी भारूड रचनेच्या माध्यमातून समाजाची विस्कटलेली घडी नीट बसविण्यासाठी व्यवहारातील वेगवेगळ्या दाखल्यातून मनोरंजन आणि उपदेश असा दुहेरी हेतू साध्य केला. म्हणून आध्यात्मिक—पारमार्थिक पातळीवरील उन्नतीसाठी प्रतिकूल परिस्थितीतही प्रतिके—प्रतिमा—रूपक योजनांच्या आधारे साहित्य निर्मितीद्वारे आगळे कर्तृत्व सिद्ध करणारे एकनाथ हे एकमेव संत आहेत.

८. साहित्यनिर्मितीसोबत नाथांनी त्यांच्या आयुष्यात विविध घटना व प्रसंगांच्या निमित्ताने समयोचित कर्त्यासमाजसुधारकाची भूमिका साकारली. हरिपंडिताने काशी येथून आणलेले गंगेचे तीर्थ (षाणी) पैठण येथे उन्हाचे व्याकूळलेल्या गाढवाला पाजवले. या वृत्तीतून समाजामध्ये भूतदयेचा संदेश दिला. गावातील भुकेलेल्या गरीब दलिताना वडिलांच्या वर्धश्राद्धाच्या दिवशी मिष्टान्न पित्रभोजन दिले. यामधून समाजाला अस्पर्शता निर्मूलनाचा संदेश दिला. वारकरी पंथातील धर्मनिरपेक्षतेची शिकवण आणि स्वतःचे आचरण सुसंगती दर्शविली. गंगास्नानातून सोवळाव्यामध्ये घरी परतत असताना अस्पर्श्याच्या मुलास त्याच्या मातेपर्यंत पोचविले. या प्रसंगातून एकनाथ हे कर्ते समाजसुधारक असल्याबाबतची साक्ष मिळते.

समारोप

दत्त संप्रदाय आणि वारकरी संप्रदाय यातील समन्वयकार म्हणून नाथांचा उल्लेख केला जातो. प्रपंच व परमार्थ यांची सुयोग्य सांगड घालणारे बोले तैसा चाले, त्याची वृंदावी पाउले! अशा वंदनीय व्यक्तिमत्त्वाच्या नाथांनी अनुभवातून परिस्थितीचे निरीक्षण करून लोकोद्धारसाठी काव्यरचनेची हातोटी साधली. साहित्यशास्त्र, भाषाशास्त्र, काव्यशास्त्र, व्याकरण, लोकसाहित्य अशा अनेक शाखांच्या पारंगतेतून नाथांच्या अष्टपैलू व्यक्तिमत्त्वाचे उत्तुंग आविष्कार सुंदरपणे घडले. म्हणूनच नाथांनी राजकीय, सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक परिस्थितीशी जुळवून घेत समाजाला दिशादर्शक साहित्य निर्माण केले. साहित्य हा समाजाचा आरसा असतो. तसेच हे अप्रत्यक्षपणे समाजशिक्षणाचे कार्य करते, लोकांमध्ये तत्त्वज्ञान प्रसाराचे कार्य करते, अशा वाङ्मयीन मूल्यांचे प्रत्यंतर नाथांच्या वाङ्मयातून ठिकठिकाणी घडते. Literature is Criticism Of Life या उक्तीप्रमाणे नाथांचे साहित्य सर्व वाङ्मयीन कसोट्यांना पुरून उरणारे आहे. म्हणून वास्तववादी त्रिकालबाधित सत्य असे तत्त्वज्ञान साहित्यातून कथन केल्यामुळे ते चिरंतन ठरले आहे. नित्यनूतनतेचा प्रत्यय देत आहे. या कार्यावरून एकनाथांना संत, कवी, तत्त्वज्ञ, समाजसुधारक, विचारवंत, भाष्यकार असे संबोधता येते.

संदर्भ

१. प्राचीन मराठी वाङ्मयाचे स्वरूप — ह. श्री. द. शेणोलीकर
२. एकनाथ दर्शन— खंड १ व २ — संपा. ब. गि. घाटे
३. श्री एकनाथ वाङ्मय व कार्य — न. र. फाटक
४. संत वाङ्मयाची सामाजिक फलश्रुती — गं. बा. सरदार
५. पाच भक्तीसंप्रदाय — र. रा. गोसावी
६. मराठी वाङ्मयभिरुचीचे विहंगमावलोकन — २ व ३ — ग. श्री. जोग
७. मराठी वाङ्मयाचा इतिहास — ल. रा. पांगारकर
८. मराठी वाङ्मयाचा इतिहास — ल. रा. नसिराबादकर

